

УДК 811

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2021-2(2)-8-11

Жумалиева Р.Б.

К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети, мамлекеттик тил кафедрасы,
доценттин милдетин аткаруучу

Жумалиева Р.Б.

и.о. доцента, кафедра государственного языка, Бишкекский государственный университет
им. К. Карасаева

Zhumalievа R.B.

and about. Associate Professor, Department of the State Language, Bishkek State University. K.
Karasaeva

**ОКСЮМОРОНДУК СӨЗ АЙКАШЫНДАГЫ СЕМАНТИКАЛЫК
КАРАМА-КАРШЫЛЫК
СЕМАНТИЧЕСКАЯ ПРОТИВОПОЛОЖНОСТЬ В ОКСЮМОРОННЫХ
СОЧЕТАНИЯХ
SEMANTIK CONTRADICTION OXYMORON COMBINATIONS**

Аннотация: Оксюморон – карама-каршы маанидеги сөздөрдүн айкашынан түзүлгөн стилистикалык ыкма, башкача айтканда айкашпай турган сөздөрдүн айкашы. Оксюморондук сөз айкаштарында өнүгүү закондорунун бири-логиканын карама-каршылык закону чагылдырылган. Бул закон оксюморондук сөз айкаштарынын структуралык түзүлүшүндө чоң роль ойнойт. Бул кызыктуу процесс карама-каршылыктардын дал келүүчүлүгүнүн жыйынтыгы.

Аннотация: Оксюморон – стилистическая фигура – сочетание слов с противоположным значением, то есть сочетание несочетаемого. В оксюморонных сочетаниях в языке находит своё отражение один из законов развития закон логической противоположности. Этот закон имеет большое значение в образовании оксюморонного сочетания. Это очень интересный процесс, результат взаимодействия противоположностей.

Annotation: Oxymoron is a figure of speech – combination of words with contrary meaning, which is combination of incompatibility. Oxymoron combinations reflect one of the laws of development – law of logic contradiction. This law has a significant meaning in forming the oxymoron combination. This is a very interesting process, the result of interaction of contradictions.

Негизги сөздөр: оксюморон, стилистикалык фигура, логикалык карама-каршылык, өнүгүү закону, өз ара байланыш натыйжасы, процесс

Ключевые слова: оксюморон, стилистическая фигура, логическая противоположность, закон развития, результат взаимодействия, процесс.

Key words: oxymoron, figure of speech, logic contradiction, law of development, result of interaction, process.

Көпчүлүк учурда оксюморон эки сөздүн айкалышынан түзүлөт: адатта сын атоочтон жана зат атоочтон же тактооч жана сын атоочтон, эки компоненти тең этиш сөздөрдөн болот. Бул айкалышкан сөздөр мааниси жагынан бири-бирине карама-каршы болот. Мааниси жагынан карама-каршы болгон оксюморондук айкалуушудагы компоненттер «антонимдик

түшүнүктү» билдирет. Оксюморондук айкалыштагы компоненттердин антонимдик карама-каршылыкта болушу оксюморондун жаралышына шарт түзөт. Оксюморондун пайда болушу адаттагы сөз айкашынын бузулушуна алып келет. Ошондуктан ал күтүүсүздөн, оригиналдуу пайда болот. Оксюморон сөз айкашы катары өзгөчө болгонуна карабастан, түшүнүктүн негиздерин бузбайт. Окурман аны оригиналдуу, өзгөчө кабыл алат, бирок түшүнүктүү сөз айкашы катары аң-сезимибизде бекийт. Мисалы: күнөөсүз күнөөлүү, тилдүү дудук, эскинин жаңысы, принциптүү принципсиздик, тирүү өлүк, көздүү сокур ж.б. Өзгөчөлөнгөн оригиналдуу оксюморондорду анын компоненттеринин семантикалык жактан бири-бирине карама-каршы болушунда экенин Зайырбек Ажыматовдун «Мен кыргызмын!» ырындагы оксюморондорго көз чаптыралык.

Мен-кыргызмын!

Мен-кыргызмын, сатылбаган, сатпаган!

Мен-кыргызмын, бабанаркын сактаган!

Ата Журтка жасасам деп бир эмгек

Ар күн сайын «Чоң казатка» аттанам!

Мен-кыргызмын, асман-жерге жашташмын!

Эзелкимин, келечекмин, максатмын.

Кылы дагы кыйшайганын каалабайм,

Кырчылдаган «Кыргыз» деген жакшы аттын!

Мен-кыргызмын, түгөнөрдө түтөгөн!

Мен-кыргызмын жок болордо күчөгөн!

Мен-кыргызмын, тарыхым бар, тилим бар,

Мезгилдердин ой-чуңкурун түзөгөн.

Мен-кыргызмын, жөнөкөймүн, улуумун!

Мертинтпеген эчен азап, улуу муң.

Кылымдарга улап кетер эл көчүн

Кыргызмын мен, эр Манаска муунмун!

1. [З.Ажыматов. Нөлү көп жылдар: Ырлар, поэмалар. –Б.:2011.21.]

Акындын ырындагы «түгөнөрдө түтөгөн», «жок болордо күчөгөн» сөз айкаштары өзүнүн түгөйлөрүнүн бири-бирине карама-каршы туруусу менен оксюморонду түзүп жатат. Ачыктык-ой жүгүртүүнүн кооздугун ой жүгүртүүдө оксюморон биздин ички дүйнөбүздө жашап жаткан чындыкты айкалыштырып салыштыруу менен, оксюморондук сөз айкашынын түгөйлөрүнүн бири-бири менен байланыштырып жатат. Мында оксюморондор окурмандардан таанып-билүүсүнүн терең талдоолорун, таалим-тарбия, каада-салт, Ата Мекенди сүйүү ж.б. этиканын нормалары жана сезимдер туурасында ойлонууга түрткү берүүдө. Айта турган ойдун тереңдиги, курчтугу, ар кандай ой жүгүртүүнүн максаты. Адамдын акылы чындап терең болсо, өз оюнун татаал ой чабытын тандап алууга үйрөнүп, аны аягына чейин талдап, иликтеп чынжырлашкан ой жүгүртүүсүнүн тийиштүү чегине алып келет. Мындай ой жүгүртүү ачыктыкты, тактыкты, терең талдоону талап кылат. Эгерде ой

жүгүртүүдө мындай артыкчылыктар болбосо, окурмандын оюу чаташууларга, адашууларга алып келет. Дал ушундай артыкчылыкты акындын ыр саптарындагы оксюморондордун жаралышы шарттап жатат.

«Ошондуктан оксюморондун жаралышы, пайда болушу эмне менен түшүндүрүлөт деген суроого токтоло кетүүгө тийишпиз. Оксюморондун пайда болушу, биринчиден, бир кубулуштун (предметтин) экинчи бир башка кубулуш менен жана өзү менен өзү ар түрдүү карым-катнашта болушу, экинчиден, аларды ар кандай карым-катнашта (ар тараптан) кароо зарылчылыгы менен шартталат. Башка кубулуштар жана өзү менен өзү ар түрдүү карым-катнашта болуунун натыйжасында өзүнүн жеке керт башына карама-каршылыкты камтыган кубулушту оксюморон аркылуу гана кыска, таамай берүүгө болот. Муну менен бирге оксюморондун көркөм ыкма экендигин да эстен чыгарууга болбойт».

2. [Б.Усубалиев. Кыргыз филологиясы жана филологдору. – Б.: 2007.90.]

«Манас» эпосунда да бул оксюморондор колдонулган. Эпосто:

«Түгөнгөн сайын түтөгөн»,

«Кыйналган сайын күчөгөн».

Акындын ыр саптарында: (түгөнөрдө→←түтөгөн)
(жок болордо←→күчөгөн).

Бул оксюморондордо сөздөр шыктуулук менен ширелишип, поэзияда талап кылынгандай эле көрктүү элестердин, күчтүү жана жалындуу адам сезиминин көп кырдуу ар түрдүүлүгүн окурманга тартуулап, адамдар тарабынан баалоону талап кылууда. Демек, оксюморондор эки учурда тең адамдын рухий жана интеллектуалдык артыкчылыгын белгилеп турат. Себеби оксюморондордун жаралышына курч, терең ой жүгүртүүнүн жыйынтыгы алып келди. Адамдардын жашоо жөнүндөгү сынчыл ой жүгүртүүлөрү, адамдын сезимдерин тарбиялап, аларды бири-бири менен жакындаштырып, белгилүү бир жашоо стратегияларын тандап алуудан келип чыгып жатат. Мында адам баласынын иллюзияларга жык толгон эмес, чыныгы тагдырын түзүүгө, ар кандай мифтер менен жасалма аң сезимди жокко чыгарып, өзүнө ишенүү, өзүн ар түрдүү турмуштук багыттарда өзүн өнүктүрүү идеясын көрсөтүү менен бирге социалдык позициясын бекемдеп, инсандын калыптанышындагы негизги функцияларды таанып билүүгөүндөдөн келип чыгып отурат десек жаңылышпайбыз. Эпосто баатыр өз уруусун, өз тукумун гана коргобостон, бүткүл элди коргойт. Баатырдын эр жүрөктүүлүгү, кайраттуулугу, тайманбастыгы оксюморондор аркылуу жаңы башкача сүрөттөөлөргө, жаңы мазмунга алып келди. Ыр саптарында эми баатырдын эле кайрат-күчү сүрөттөлбөстөн элдин күчү, намысы, элдин эркинин сүрөттөлүшү жаңы бийиктикке көтөрүлдү. Ата Мекенди сүйүү оксюморондор аркылуу ачык, курч формада берилип, жалпы улуттук курч мүнөздөгү маселеге айланды. Эпостогу оксюморондор аркылуу мындай сүрөттөөлөр миңдеген жылдарды өзүнө камтыган кыргыз элинин тарыхый жашоосундагы көркөм-поэтикалык ой жүгүртүүнүн жыйынтыгы катары кароого болот.

«Оксюморон деген түшүнүк кыргыз тилинде кийинчерээк гана пайда болду. Ушуга байланыштуу төмөнкүдөй суроолор туулбай койбойт: а) Оксюморон мурда кыргыз тилинде болгонбу, же бул кийин гана жаралдыбы? б) Оксюморон эмне үчүн жаралат, жаралбай коюшу мүмкүнбү?»

Албетте, оксюморон деген терминдин кыргыз тилинде кийинчерээк пайда болгондугун танууга болбойт. Бирок мындан кыргыз тилинде оксюморондун өзү мурда болгон эмес деген жыйынтыкка келүү натуура. Айталы, диалектика, грамматика деген терминдер (сөздөр) жаралганга чейин эле, булардын эмне экендигин билгенге чейин эле, эл диалектиканын закону боюнча ойлонгондугу жана грамматиканын эрежелерине ылайык сүйлөгөндүгү белгилүү. Ушул сыяктуу эле эл оксюморондун эмне экендигин билбей туруп эле аны колдонууга аргасыз болушкан. Манасчылар оксюморонду билишкен, бул терминди биринчи колдонушкан байыркы грек окумуштууларынын пикирлери менен тааныш болушкан деп эч ким айта албайт. Бирок «Манас» эпосунда төмөнкүдөй төмөнкүдөй оксюморондор колдонулган: түгөнгөн сайын түтөө, жумса көзүн ачкандай, күндүз күнү түн болуу ж.б. Ал эми айрымдары көп колдонуунун натыйжасында фразеологизмге да айланып кеткен: тирүү өлүк, тилдүү дудук ж.б.

Экинчиден, оксюморондун жаралышы-зарылдык, анын жаралбай коюшу мүмкүн эмес. Айталы, чындыкта жаңы предмет же түшүнүк жаралса, аны белгилөөүчүн сөздүн жаралышы зарыл, бул-закон. Оксюморон да дал ушул сыяктуу эле зарылдыктан улам жаралат, б.а., чындыктагы кубулуштун бир эле кырдаалда карама-каршы касиетке ээ боуп калышы оксюморондун жаралышын шарттайт. Ал эми бул кубулушту белгилеген терминдин, дааналап айтканда, ал жөнүндө изилдөөнүн пайда болушу башка факторлорго байланыштуу болуп саналат».

3. [Б.Усубалиев. Антонимдер жана аларды окутуу. –Б.: Мектеп. 1987.122-123.]

Акындын ыр саптарында: (түгөнөрдө → ← түтөгөн)

(жок болордо ← → күчөгөн)

деп түпкү маанисин сактап, ички карама-каршылыкты берип жатат. Оксюморондун мүмкүнчүлүгү кеңейтилип жатат. Ошондуктан бири-биринен алыс болгон түшүнүктөрдүн биригишинен пайда болгон оксюморондор автордун текстинин чегинен оңой эле чыгып кетет.

Поэзиядагы талант жаратылышынан гана берилген белек болбостон, бул акыл менен жүрөктүн ортосундагы артыкчылыгы бар байланыш. Ошондуктан талант сейрек- кездешүүчү өзгөчүлүк.

Оксюморон-сейрек кездешүүчү көрүнүш. Ал сейрек кездешсе дагы, стилистикалык ыкма катары таасирдүүлүгү менен чыгарманын көрөмдүүлүк максатына жетүүдөгү ролу чоң. Чыгармада оксюморон-стилистикалык ыкма катары, тилдин-көркөм каражаты катары берилип жатат. Өзүнүн табияты боюнча оксюморон лексикалык стилистикалык ыкма.

Колдонулган адабияттар:

1. Ажыматов З. Нөлү көп жылдар: Ырлар, поэмалар. –Б.:2011.21.
2. Усубалиев Б. Кыргыз филологиясы жана филологдору. – Б.: 2007.90.
3. Усубалиев Б. Антонимдер жана аларды окутуу. –Б.: Мектеп. 1987.122-123.

References:

1. Azhyratov Z. Zero for many years: poems, poems. - B.:2011.21.
2. Usabaliev B. Kyrgyz philology and philologists. - B.: 2007.90.
3. Usabaliev B. Antonyms and their training. - B.: School. 1987.122-123.